

سوره «نساء» (۴)

تاریخ و ترتیب نزول

این سوره که به لحاظ تعداد حروف و کلمات پس از سوره بقره طولانی ترین سوره قرآن به شمار می رود، دارای ۱۷۶ آیه می باشد و بین سال های ۶ الی ۱۰ هجرت (۱۹ تا ۲۳ بعثت) در مدینه نازل شده است.

حدود یک سوم این سوره در سال ششم هجرت و دو سوم بقیه در سال هشتم هجرت نازل گشته و ۶ آیه نیز به عنوان تفصیل و تکمیل بعدی یا تأکید الحاقی در سال ۱۰ هجری یعنی آخرین سال رسالت در میان آیات قبلی اضافه شده است.

موضوع و محتوای آیات نازل شده در سال ششم هجرت، «اهل کتاب و مردم شناسی» می باشد، در حالیکه مضمون آیات سال هشتم مسائل «تشریحی و جهاد» است و آیات معدود سال دهم تکمیل آیات تشریحی سال هشتم می باشد.

در هر یک از سه مقطع زمانی یاد شده، یعنی سال های ۶ و ۸ و ۱۰، دو گروه آیه نازل شده است که جمع آن ۶ گروه می باشد، نکته جالب توجه این است که برخلاف انتظار و شیوه معمول بشری در نگارش و تنظیم مطالب، گروه های مشابه و هم موضوع بایکدی بگریز نمانده اند، گویی قصدی در کار بوده که حتی گروه های همزمان و هم موضوع را از یکدیگر جدا کرده در میان سایر موضوعات قرار دهد. البته در ظاهر یک نوع تفرق و جدائی مشاهده می شود ولی در باطن ارتباط منسجم و دقیقی میان مطالب ارائه شده وجود دارد. نکته دیگر اینکه موضوعات نازل شده در سال ششم با اینکه از نظر زمانی مقدم است، پس از آیات سال هشتم قرار گرفته است و موضوعات این سال که مربوط به خانواده و محارم می باشد جلوتر مطرح شده است.

ترتیب و تاریخ نزول این سوره را با توجه به جدول شماره ۱۵ کتاب سیر تحول قرآن به شکل زیر مشاهده می‌نمائیم.

آیات ۱ ← ۴۶	موضوع تشریحی و جهاد	سال نزول	۸ هجرت
» ۴۶ (تکمیلی بعدی)	» » » »	»	۱۰ هـ
» ۴۷ ← ۶۰	» اهل کتاب و مردم شناسی	»	۶ هـ
» ۶۱ ← ۱۲۵	» تشریحی و جهاد	»	۸ هـ
» ۱۲۶ ← ۱۲۹	» »	»	۱۰ هـ
» ۱۳۰ ← ۱۷۴	» اهل کتاب و مردم شناسی	»	۶ هـ
» ۱۷۴ (تکمیلی)	» تشریحی	»	۱۰ هـ

موضوع و محتوای سوره

این سوره همانطور که گفته شد از دو موضوع و محور کلی تشکیل شده است که هریک از این دو موضوع به شعب و شاخه‌های فرعی منقسم می‌گردد:

۱- مسائل تشریحی و جهاد، ۲- اهل کتاب و مردم شناسی.

موضوع نخست که شامل مسائل: یتیمان (نگهداری اموال آنان، روابط متکی به قسط و ازدواج با آنان)، مهریه، ارث، فحشاء (زن و مرد)، محارم در ازدواج، متعه، تعدد زوجات، ازدواج با کنیزان، روابط اقتصادی سالم، اجتناب از گناهان کبیره، قیومیت مرد بر زن، اختلافات مرد و زن در خانواده، نفقه، نماز، غسل و تیمم و ... می‌باشد و کلاً به واحد خانواده به عنوان پایه و اساس جامعه و ارحام ارتباط پیدا می‌کند، این آیات ثلث اول سوره، قسمت عمده میانی آن و آخرین آیه (جمع بندی) را اشغال کرده‌اند.

موضوع دوم (اهل کتاب و مردم شناسی)، که شامل: انحرافات یهود (تحریف کتاب، عصیان، افتراء، خودستائی و غرور، حسادت و ...)، حکومت و روابط متقابله مردم و زمامداران (اداء امانات به اهلش و اطاعت از خدا و رسول و اولی الامر - راه حل اختلافات)، منافقین (عمدتاً در عدم تمکین در شرکت در جهاد)، جهاد و قتال، نماز جنگ، حضرت مسیح و انحراف تثلیث، انبیاء، ربا و ... می‌باشد کاملاً در لابلای موضوع نخست جای گرفته است.

این سوره از یک طرف روی کانون خانواده به عنوان پایه و اساس جامعه تأکید می‌کند و آفات و انحرافات آنرا می‌نمایاند و به عنوان خودسازی و اصلاح ذات بین و روابط داخلی، بنا را بر سازندگی و توجه درونی می‌گذارد، از طرف دیگر با مطرح ساختن اهل کتاب یعنی

توجه به تاریخ و امت‌های گذشته، عبرت‌های پندآموزی را نصب‌العین مسلمانان می‌سازد تا انحرافات آنها را (مثل خودستایی و غرور، حسادت، عصیان، تحریف، گرایش به طاغوت) تکرار نکنند. علاوه بر این دو موضوع، روی موضوع نفاق به‌عنوان آفت اصلی جامعه اسلامی تأکید و توصیه فراوان می‌کند. با توجه به سال نزول این سوره که دوران تعمیق ارزش‌ها و تحکیم روابط اسلامی و بسط و گسترش حکومت اسلامی می‌باشد، به‌اهمیت این موضوع بیشتر واقف می‌شویم، از این به‌بعد به‌دلیل بسط و قدرت و نفوذ مسلمانان، کفار و مشرکین ناچار به‌چهره عوض کردن و تظاهر و ریا بوده‌اند.

در این سوره واژه «منافقین» با ۶ بار تکرار، بالاترین رقم را در کل قرآن دارد. اما با محاسبه مشتقات این کلمه، سوره توبه با ۱۱ بار تکرار جلوتر از سوره نساء می‌باشد.

ج- کلمات غالب

در این سوره برخی کلمات از نظر تعداد کاربرد، بالاترین رقم را در مقایسه با سایر سوره‌ها در کل قرآن دارند و این خود معیاری برای شناخت مضامین و محتویات سوره می‌باشد. از جمله:

از ۳۸ بار (در کل قرآن)	۱۷ بار	۱- نساء
» » » ۸	» ۵	۲- وصیت
» » » ۳۲	» ۱۰	۳- مشتقات وصیت
» » » ۱۴	» ۹	۴- ولد
» » » ۱۴	» ۸	۵- یتامی
» » » ۱۹	» ۶	۶- منافقین
» » » ۱۲۶	» ۱۶	۷- سبیل
» » » ۲۹	» ۱۱	۸- سیلاً
» » » ۶۸	» ۷	۹- شیطان
» » » ۲۷	» ۹	۱۰- کفی بالله ...
» » » ۲۰	» ۹	۱۱- غفوراً
» » » ۲۲	» ۱۴	۱۲- عظیماً
» » » ۲۲	» ۱۴	۱۳- علیماً
» » » ۱۳	» ۷	۱۴- نصیراً
» » » ۶	» ۳	۱۵- تحریر رقبه
» » » ۱۵	» ۶	۱۶- یغفر

به طور کلی در این سوره به دلیل مطرح ساختن مسائل خانوادگی که شامل روابط زناشویی، اختلافات، ازدواج، مهر، ارث و ... همچنین روابط با یتیمان می باشد، موضوع عدالت و تقوی مورد توجه و تأکید قرار گرفته است. بنابراین از یک طرف نقش شیطان را بیشتر از سایر سوره ها تشریح نموده و از طرف دیگر اسماء الهی را همانند غفور، علیم، حلیم، عفو و ... بیشتر جلوه داده است.

نام های نیکو (اسماء الحسنی)

در این سوره ۲۷ نام از نام های نیکوی الهی به ترتیب ذیل به کار رفته است:

علیم	۱۷ بار	(۱۴ بار علیمآ)
حکیم	» ۱۲	(۱۱ بار حکیمآ)
رحیم	» ۱۱	(۱۰ بار رحیمآ)
غفور	» ۱۰	(۹ بار غفورآ)
شهید	» ۷	(۶ بار شهیدآ)
نصیرآ	» ۷	
خبیرآ - وکیلاً	» ۴	
الله	» ۲۱۱	
عزیزآ - سمیعآ - ولیآ - عفوآ (هر کدام ۳ بار)		
توابآ - بصیرآ - حسیبآ - محیطآ (هر کدام ۲ بار)		
حمیدآ - غنیآ - رقیبآ - حلیم - علیآ - کبیرآ - مقتیآ - واسعآ - قدیرآ - شاکرآ. (هر کدام یکبار)		
ریک (۱ بار) ربکم (۳ بار) ربنا (۲ بار)		
جمع اسماء فوق ۳۱۳ نام می باشد.		

آهنگ سوره

سوره نساء ۱۷۶ آیه دارد که ۱۶۹ آیه آن با حرف «الف» ختم می‌شوند^۱ و از این نظر قافیه مشترکی دارد. اما به طور استثناء ۷ آیه از چنین نظمی تبعیت نمی‌کنند و به حروف دیگری مثل م - ن - ل ختم می‌شوند.

آیه ۱۲ (حلیم) - ۱۳ (عظیم) - ۱۴ (مهین) - ۲۵ (رحیم) - ۲۶ (حکیم) - ۴۴ (سبیل) - ۱۷۶ (علیم).

این مطلب در ظاهر امر قدری غیرمنتظره می‌آید، البته گاهی قافیه شعراء و ادبا به اصطلاح تنگ می‌آید و در هماهنگ کردن ابیاتشان دچار تنگنا می‌شوند. اما آیا چنین امری برای نازل کننده قرآن مشکل بوده است؟ به نظر می‌رسد این ناهماهنگی بی دلیل نباشد، با توجه به تأکیدی که به خصوص روی بیشتر این کلمات در سوره نساء شده است (بطوری که رقم کاربرد آنها بالاترین رقم را در کل قرآن دارد) به نظر می‌رسد این ناهماهنگی قافیه برای جلب توجه بیشتر خوانندگان باشد تا به این کلمات بیشتر توجه کنند: ذیلاً این کلمات استثنائی را با توجه به کاربرد آن در قرآن ذکر می‌نمائیم:

۱. جمعاً ۱۲ سوره در قرآن وجود دارد که آیات آن به «الف» ختم می‌شوند. ۶ سوره از این تعداد تماماً مشمول چنین نظمی هستند (سوره‌های: انسان، جن، طلاق، کهف، فتح و فرقان) و ۶ تای دیگر همانند سوره نساء استثنائی دارند (سوره‌های: نساء - مریم - احزاب - نبأ - مزمل و اسراء). مطالعه تطبیقی و مقایسه‌ای این سوره‌ها می‌تواند احتمالاً نکات مبهمی را روشن کند. بسیاری از کلمات استثناء در این سوره‌ها مشترک هستند و بیشترین کاربرد را در قرآن دارند، نام‌های نیکوی خداوند در این سوره‌ها بسیار زیاد به کار رفته است. ۱- سوره اسراء (بنی اسرائیل). آیات این سوره به استثنای آیه اول آن (هو السميع البصير) با الف ختم می‌شوند. کلمه «بصیراً» در این سوره بالاترین رقم را در قرآن دارد (بصیر یکبار). همچنین روی کلمه «سبیل» در این سوره همانند سوره نساء تأکید بسیار شده است، بطوریکه این سوره و سوره فرقان (که آنها هم با الف ختم می‌شود) پس از سوره نساء بیشترین کاربرد کلمه سبیل را دارا هستند ۶/۲۹.

۲- سوره مریم - در این سوره به جز ۷ آیه (۳۴ تا ۴۰) که یک گروه را تشکیل می‌دهند (۵ بار نون ۲ بار میم) بقیه آیات با الف ختم می‌شوند.

۳- سوره احزاب - در این سوره فقط آیه ۴ استثناء با «ل» ختم می‌شود و بقیه آیات با الف ختم می‌شوند. جالب اینکه کلمه استثناء در این آیه «سبیل» است (آیه ۴: والله يقول الحق و هو یهدی السبیل) که در سوره‌های نساء و اسراء هم کلمه‌ای کلیدی محسوب می‌شود.

۴- سوره نبا - به استثنای پنج آیه اول بقیه با الف ختم می‌شوند.

۵- سوره مزمل - آیه اول و آخر با «ل و ن» ختم می‌شوند بقیه با الف (مقدمه و نتیجه تفاوت دارد). علاوه بر موارد فوق در برخی از سوره‌های قرآن همانند فاطر و زلزله و ... قافیه الف در انتهای بسیاری از آیات آنها مشاهده می‌شود اما غالبیت ندارد.

۱- سبیل	۱۶ بار از ۱۲۶ بار (سبیلاً ۱۱ بار از ۲۹ بار)	مقام اول در قرآن
۲- حکیم	۱۲ بار (۱۱ بار حکیماً)	» » »
۳- عظیم	۱۵ بار (۱۴ بار عظیماً)	» » »
۴- رحیم	۱۱ بار (۱۰ بار رحیماً)	» دوم « (با احتساب ارحام)
۵- علیم	۱۷ بار (۱۴ بار علیماً)	» » « (بعد از بقره ۱۲ بار)
۶- مهین	۴ بار (۳ بار مهیناً)	» » « (بعد از بقره)
۷- حلیم ^۱		» اول در کل قرآن

ارتباط سوره‌های نساء و مائده (۴ و ۵)

سوره نساء را با اینکه تنها ۳۵ آیه اول و آخرین آیه و چهار آیه در متن (۱۲۷ تا ۱۳۰) آن درباره خانواده و رفتار و روابط با زنان بوده^۲ و بقیه آن (از ۱۷۶ آیه) درباره اساسی‌ترین مسائل اجتماعی و مبانی اعتقادی است^۳، سوره‌ای خانوادگی و ناظر به «ارحام» دانسته‌اند و سوره مائده را که جنبه ربوبانی و تشریح و تکمیل جزئیات و فروع دین را دارد به دلیل عنایات فراوانی که به مسئله «ولایت» و روابط با اهل کتاب و کافران و احکام عمومی دارد، سوره‌ای اجتماعی و حکومتی خوانده‌اند، هرچند سوره‌های بلند را به دلیل تنوع موضوعات و محتوای مطالب آنها، مشکل می‌توان با عنوان مشخص محدود نمود، ولی اسم‌گذاری معمولاً روی آیات مشخص و مستقل هر سوره است که بیشتر مورد توجه و تمرکز قرار گرفته است. اما وجه ارتباط و اتصال این دو سوره را طبق معمول از هماهنگی میان آخرین آیه سوره نخست با اولین آیه سوره بعدی، که در قرائت توأمان آنها به یکدیگر پیوند می‌خورند، باید جستجو کرد. آخرین آیه سوره نساء که مستقل از آیات قبلی خود و مراجعه‌ای به آیات اول

۱. این کلمه تنها یک بار در سوره نساء به کار رفته است و در سوره‌های دیگر نیز کاملاً پراکنده است (سوره بقره با ۳ بار بیشترین رقم را دارد). بنابراین از نظر تعداد دفعات کاربرد نمی‌توان روی آن تکیه کرد. شاید اهمیت حلم در روابط خانوادگی و زناشویی مورد توجه بوده است، (به خصوص در تقسیم ارث). در ضمن ترکیب مزدوج «علیم و حلیم» به صورتی که در این سوره آمده است تنها در دو سوره دیگر نیز آمده است که در هیچیک از آنها بیش از یک بار تکرار نشده.

۲. در این سوره مسائل مربوط به ازدواج، طلاق، ارث، ارحام، اختلاف زناشویی، یتامی، مهریه، نشوز، فحشاء، تبدیل ازواج، رفتار با همسران، و به طور کلی حدود و مقررات الهی در خانواده و در روابط زناشویی (در بخش مسائل خانوادگی) مطرح شده است.

۳. همچون روابط با اهل کتاب: کفار و منافقان، قتال، روابط با رسول، هجرت، احکام شرعی و ...

سوره درباره خانواده و مسائل مربوط به آن می باشد، و سوره را با این موضوع محوری بسته است، بیان کننده فتوای الهی در مورد یکی از موارد ارث می باشد. بنابراین این شکل قانون گذاری و تشریح دارد و مقرراتی را در روابط مالی بین «ارحام» تبیین می نماید (... یبیین الله لکم ان تزلوا و الله بکل شی علیم). اولین آیه سوره مائده نیز جنبه قانون گذاری داشته «حکم» الهی را در مورد حلال و حرام بودن گوشت بهائم (حیوانات علف خوار) در شرایط عادی و هنگام احرام بیان می کند. این آیه تا پنج آیه بعد نیز تماماً عنوان تشریحی داشته، اصول و مقرراتی را در زمینه های فروع دین و دامنه حلال و حرام بودن برخی موضوعات وضع می نماید. به این ترتیب می توان گفت محور متصل کننده دو سوره مقررات مکتوب و احکام شرعی می باشد، با این تفاوت که در سوره نساء زمینه آن مسائل خانوادگی و روابط با خویشاوندان است و در سوره مائده مسائل عمومی و مشترک میان افراد امت.